

Izabela Desperak
Uniwersytet Łódzki

DOI: <https://doi.org/10.18778/1733-8069.10.4.08>

Recenzja książki

Zenonas Norkus (2012) *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania. A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-Communist Transformation*. Vilnius: Apostrofa

Jakościowo o politycznych transformacjach, czyli czy możliwe są bałtycka Słowenia i adriatycka Litwa

Praca Zenonasa Norkusa, czołowego litewskiego badacza transformacji, zasługuje na uwagę z wielu powodów. Autor proponuje w niej z jednej strony podejście jakościowe, nie stosowane zbyt często przez tranzytologów, i w jego ramach prezentuje imponujący projekt badawczy. Oferuje też pogłębione zaplecze teoretyczne dla owego projektu, odwołując się do najważniejszych

kluczowych teorii dotyczących transformacji w ogóle i transformacji w krajach postkomunistycznych, tematu niegdyś popularnego, obecnie przyćmionego przez inne problemy i wciąż niewystarczająco wyczerpanego przez polskich badaczy. Odwołując się do literatury światowej, Norkus oferuje podejście lokalne, środkowoeuropejskie – ito kolejny powód, poza innowacyjnością, by się tą książką zainteresować. Jego rozważania o wpływie protestanckiego ducha kapitalizmu na wartości krajów bałtyckich obejmują między innymi analizę dotyczącą roli „czynnika nordyckiego” w krajach bałtyckich oraz wpływu katolicyzmu w innych transformujących się krajach, co polskiego czytelnika nie może pozostawić obojętnym.

Ogromnym atutem pracy Norkusa jest pewnego rodzaju bliskość – autor świadomie nawiązuje do tradycji wileńskiej (litewskiej) szkoły studiów postkomunistycznych, dziedziczącej z kolei tradycje międzywojennej wileńskiej (polskiej) szkoły studiów sowieckich. Autor, jak miałam okazję się przekonać, biegle operuje językami obu szkół, których historia jest symboliczna dla najnowszej historii na tych terenach, gdzie zmiany administracji, państwowości i oficjalnego języka stanowią jeden z wyznaczników

Izabela Desperak, adiunkt w Katedrze Socjologii Polityki i Moralności Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, autorka rozprawy *Płeć zmian. Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy „gender”*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Adres kontaktowy:

Katedra Socjologii Polityki i Moralności IS
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny UŁ
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41, 90-214 Łódź
e-mail: idespera@uni.lodz.pl

transformacji. Dlatego też recenzowana tu wersja angielska wcześniej opublikowanej w języku litewskim pracy stanowi pewnego rodzaju wyzwanie wobec tych zmian, i warto napisać o niej i po polsku. Chodzi w niej o zjawiska odbywające się w krajach byłego bloku wschodniego, dla których przypadek litewskiej transformacji powinien być bliższy niż choćby przykład adriatyckiej Słowenii, oba zaś są nam mniej znane niż to, co dzieje się w Europie Zachodniej.

Zenonas Norkus proponuje w swej pracy ogólną teorię opisującą główne kierunki zmiany w krajach postkomunistycznych, wypracowaną za pomocą metody wielozmiennowej porównawczej analizy jakościowej (*multi-value qualitative comparative analysis – mvQCA*). To właśnie zastosowanie tej metody sprawia, że praca Norkusa ma tak innowacyjny charakter – studia nad polityką, w tym także badania nad transformacją, zasadniczo nie wykorzystują tego rodzaju metod. Zastosowanie tego podejścia i użycie jako narzędzia oprogramowania TOSMANA sprawia, że analizą porównawczą objęte zostały zarówno zastane modele transformacji zaobserwowane w różnych krajach postkomunistycznych, jak i modele teoretyczne, których w praktyce nie zaobserwowano.

Norkus zaczyna od wyróżnienia sześciu modeli wyjścia z komunizmu, z czego tylko trzy modele zaobserwowano w praktyce, a pozostałe trzy są tylko teoretycznymi możliwościami. Punktem wyjścia jest definicja systemu komunistycznego. Jeśli zdefiniuje się go jako współistnienie trzech elementów:

- a. ideologii marksistowsko-leninowskiej,
- b. centralnie sterowanej gospodarki państwowej,
- c. totalitarnego lub autorytarnego reżimu politycznego,

to istnieje sześć potencjalnych scenariuszy wyjścia z tego systemu. Norkus opisuje trzy, które wystąpiły w praktyce, w krajach takich jak:

1. Chiny i Wietnam – pozostały przy punktach a) i c) powyższego schematu, czyli ideologii marksizmu i leninizmu oraz autorytarnym reżimie politycznym, porzucając dyktat centralnie sterowanej gospodarki państwowej (b),
2. większość byłych republik ZSRR – porzuciło modele opisane w punktach a) i b), czyli marksizm i leninizm oraz dyktat centralnie sterowanej gospodarki państwowej, pozostając przy totalitarnym lub autorytarnym reżimie politycznym (c),
3. państwa Środkowej Europy i państwa bałtyckie odrzuciły wszystkie trzy elementy systemu komunistycznego.

Następnie autor rozważa modele transformacji ekonomicznej. Wyróżnia cztery wartości na skali transformacji ekonomicznej, zarysowanej od reformistycznego minimalizmu do terapii szokowej. Są to więc takie postaci ekonomicznej transformacji, jak:

- minimalna,
- częściowa,
- stopniowa,
- radykalna (czyli właśnie terapia szokowa).

W zależności od wyboru drogi ekonomicznej transformacji mamy do czynienia z różnymi proporcjami jej wygranych i przegranych w społeczeństwach. W przypadku terapii szokowej wygrani stanowią większość, ale istnieje też znacząca, choć mniejszościowa, grupa przegranych transforma-

cji. Gdy transformacja przebiega drogą stopniowych zmian ekonomicznych, grupa przegranych jest znacząco mniejsza. W przypadku wersji minimalnej transformacji ekonomicznej wprawdzie przegranych też jest mniej, ale niewielu znajduje się także po stronie wygranych.

Kolejnym krokiem jest analiza politycznych scenariuszy wyjścia z poprzedniego systemu. Ich klasyfikacja opiera się na następujących kryteriach:

- kontynuowanie autorytarnego reżimu,
- odgórna demokratyzacja (*from above*),
- oddolna rewolucja antykomunistyczna,
- „rewolucja” – układ byłych komunistycznych liderów z rewolucjonistami; termin ten zastosował Timothy Garton Ash dla opisu przypadku polskiego, zapewne chodzi tu o u zjawisko nazywane po polsku „refolucją”, utożsamiane też z „aksamitną rewolucją”.

Następnie porównano formy kapitalizmu, które przyjęto w transformujących się systemach. Norkus przyjmuje podział na:

- racjonalny kapitalizm przedsiębiorczy (*rational entrepreneurial capitalism*, czyli REC),
- polityczny kapitalizm oligarchiczny (*political oligarchic capitalism*),
- państwowy kapitalizm monopolistyczny (*state monopoly capitalism*),
- kapitalizm państwowy (*state capitalism*).

Klasyfikacja ta oparta jest z kolei na kombinacji podejścia ewolucyjnego (Schumpeteriańsko-Marksowskiego) i podejścia systemów-światów. Ewolucyjne typy racjonalnego kapitalizmu przedsiębiorczego wyróżnione zostały w oparciu o teorię cykli Kondratiewa. Koncepcja

ta odwołuje się do założeń zróżnicowania kapitalizmu Petera A. Halla i Davida Soskice’a, znanych z rozróżnienia dwóch idealnych typów kapitalizmu – liberalnej gospodarki rynkowej oraz skoordynowanej gospodarki rynkowej (*coordinated market economy*). Wedle Norkusa, teoria ta opisuje zróżnicowanie technologicznie zaawansowanych systemów racjonalnego kapitału przedsiębiorczego, charakterystycznych dla czwartej i piątej fali Kondratiewa, aczkolwiek w swej oryginalnej postaci może być używana do objaśnienia zjawisk w obszarze kapitalistycznego rdzenia albo krajów na technologicznym jego pograniczu, gdzie wzrost ekonomiczny oparty jest na innowacjach. Jako że żaden z postkomunistycznych krajów (poza Słowenią) nie osiągnął poziomu tego technologicznego pogranicza, oryginalna teoria zróżnicowania kapitalizmu przydatna jest raczej do opisu alternatywnych lub przyszłych scenariuszy dla postkomunistycznego kapitalizmu. Natomiast do analizy scenariuszy wprowadzonych w życie przydatne okazują się studia systemów-światów, zaproponowane przez Dorotheę Bohle, Jana Drahokoupila, Belę Greskovits i Martina Myanta. Teoria Halla i Soskice’a może być rozszerzona do opisu i analizy obszarów spoza rdzenia i mniej technologicznie zaawansowanych. Teoretyczne zaplecze pracy Norkusa stanowi drugi – po metodologicznym – filar innowacyjności tego podejścia.

Kolejnym krokiem Norkusa jest zdefiniowanie scenariuszy zmiany uwzględniających wcześniejsze rozróżnienia. W rezultacie wyróżnia on następujące pozytywne rezultaty transformacji polityczno-ekonomicznej:

- racjonalny kapitalizm przedsiębiorczy (*rational entrepreneurial capitalism*) wraz z demokracją, czyli kapitalizm liberalno-demokratyczny (*liberal democratic capitalism*),

- racjonalny kapitalizm przedsiębiorczy (*rational entrepreneurial capitalism*) bez liberalnej demokracji,
- liberalną demokrację bez REC,
- które zestawia jednak z realnymi negatywnymi scenariuszami transformacji prowadzącej do:
- politycznego kapitalizmu oligarchicznego (*political oligarchic capitalism*) lub do
- kapitalizmu państwowego (*state capitalism*).

Autor przedstawia wyniki systematycznej analizy wszystkich postkomunistycznych transformacji, które miały miejsce w 29 krajach, i zauważa, że reprezentują one 17 potencjalnych dróg czy ścieżek transformacji od komunizmu z 64 możliwych w ramach przyjętego modelu. Nie unika, choć użyte oprogramowanie na to pozwala, analizy tych 47 ścieżek, które nie wystąpiły w praktyce; zastosowany model pozwala jednak na ich obserwację, co jest zaletą zastosowanego podejścia.

Rozważa też szczegółowo przypadki krajów szczególnie go interesujących, które powinny zainteresować też polskiego czytelnika. Choć mało skupieni na sąsiadach, z Litwinami mamy wiele wspólnego. Wprawdzie Litwa należy do krajów bałtyckich, ale spośród nich najbliższa jest nam kulturowo i historycznie. Odróżnia ją od nas „czynnik nordycki”, rzeczywiście nieobecny w Polsce, a kojarzony z Weberowskimi cnotami ducha kapitalizmu. Mimo pewnego pokrewieństwa z polską transformacją, litewska przebiegała pod wpływem tego czynnika, choć porównanie przypadków Litwy i Estonii dowodzi, że czynnik ten ma różny wpływ w róż-

nych okolicznościach. Estoński model transformacji jest z kolei najsilniej naznaczony owym nordyckim czynnikiem i najbliższy wizji neoliberalnej. A co ma z tym wszystkim wspólnego tytułowa Słowenia? Wraz z Estonią posłużyła do analizy porównawczej jako jeden z dwóch z najbardziej skrajnych przypadków modelu. System gospodarczy krajów bałtyckich zaliczyć należy do zależnych gospodarek rynkowych, bowiem nie przekroczyły one bariery technologicznego rozwoju niezbędnego do osiągnięcia ekonomicznej niezależności. Mimo różnic w rozwoju i możliwościach przemysłu, Litwa, Łotwa i Estonia (najbardziej produkcyjnie zaawansowana, bo włączona do międzynarodowych sieci produkcji) zajmują jednak półperyferyjne pozycje. Słowenia zaś jest jedynym krajem postkomunistycznym, który dzięki innowacyjnemu podejściu do reform rynkowych i wyjątkowo sprzyjającym warunkom początkowym przekroczył technologiczną granicę i dołączył do grupy państw światowego rdzenia. Mimo to adaptacja tamtejszego planu terapii szokowej przyjętego w 1992 roku i tak – przekonuje Norkus – nie przekształciłaby Słowenii w adriatycką Estonię z powodu odmiennej tradycji kulturowej (katolicyzm) i uwarunkowań politycznych (silna pozycja postkomunistów), prędzej stałaby się ona „adriatycką Litwą” ekonomicznie przypominającą współczesną Litwę, choć mniej zaawansowaną niż współczesna gospodarka Słowenii, która w swoim czasie zyskała miano „bałtyckiego tygrysa”. A rozważania o wpływie terapii szokowej nam, Polakom, wspomnianym choćby przez Naomi Klein w *Doktrynie szoku*, powinny być bliskie.

Cytowanie

Desperak Izabela (2014) Recenzja książki: Zenonas Norkus (2012) *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania. A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-Communist Transformation*. Vilnius: Apostrofa. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 10, nr 4, s. 130–133 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>